

DİN SOSYOLOJİSİNİN TARİHÇESİ-VI

KAFKAS ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ

PROF.DR..EMİNE ÖZTÜRK

KAYNAK: ANADOLU ÜNİVERSİTESİ AÇIKÖĞRETİM
FAKÜLTESİ DİN SOSYOLOJİSİ DERS KİTABI-
MEHMET BAYYİĞİT

TANZİMAT DÖNEMİ DİN SOSYOLOJİSİ- AHMET CEVDET PAŞA

Tanzimat döneminin önde gelen düşünürlerinden olan Ahmet Cevdet Paşa, büyük bir devlet adamı olduğu kadar aynı zamanda tarihçi, hukukçu, edip, eğitimci ve sosyolog / din sosyologudur. Dolayısıyla o, çok yönlü bilim adamı türünün son örnekleri arasındadır. Hem bilimde hem de siyasette başarılı olmuştur. Bilim adamlığında döneminin tüm payelerini elde etmiş ve bu çerçevede tarih, felsefe, hukuk, din, sosyoloji ve edebiyat alanlarında eserler vermiştir.

TANZİMAT DÖNEMİ DİN SOSYOLOJİSİ- AHMET CEVDET PAŞA

Ahmet Cevdet Paşa, gerçek bir sosyoloji – ve din sosyolojisi – malzemesi olan İbn Haldun'un Mukaddimesi'ni Türkçeye ilk kazandıran kişidir. İbn Haldun'un asabiyet teorisini Osmanlı Devleti'ne uygulayan Ahmet Cevdet Paşa, Haldun'un 'tavırlar nazariyesi'ni de Katib Çelebi, Müneccimbaşı, Naima gibi Osmanlı tarihçilerine benzer bir anlayışla aktarmış ve her devlet gibi Osmanlı Devleti'nin de kuruluş, yükseliş, duraklama, gerileme ve çöküş safhalarından geçeceğini, ancak beşinci tavrın, tıpkı diğer Osmanlı tarihçilerinin söylediği gibi, değiştirilebileceğini belirtmiştir. Paşa için nesebe dayanan kavmi asabiyet ile ortak değerlere ve inanca dayanan manevi asabiyetin birleşmesi, bir devletin sağlıklı ve uzun ömürlü olmasının gerekçesidir.

TANZİMAT DÖNEMİ DİN SOSYOLOJİSİ- AHMET CEVDET PAŞA

Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı kurumlarına yeniden şekil verilmesi konusunda farklı düşüncelerin hız kazandığı bir dönemde, gelenekçi Doğu İslam kültürü ile yenilikçi Batı arasında senteze varmaya çalışmıştır. Osmanlı kurumlarının İslami esaslara dayandığını dikkate alarak Batı devletleriyle Osmanlı Devleti'nin farklı din ve medeniyetlerden doğduğunu, bu sebeple de her yönden Batılılaşmanın hem yanlış hem de imkansız olduğunu düşünmüş, sonuç olarak Batı taklitçiliğine ve maddeci felsefeye şiddetle karşı çıkmıştır. Ancak yöntemde yenilikçiliği benimsemiş, Batı'nın pozitif bilimler, teknik ve yönetim alanlarındaki üstünlüğünü kabul ederek bu alanlarla ilgili Osmanlı kurumlarının Batı tarzında ıslahını savunmuştur.

TANZİMAT DÖNEMİ DİN SOSYOLOJİSİ- AHMET CEVDET PAŞA

Avrupa kanunlarının ve kurumlarının olduğu gibi alınmasına soğuk bakan Ahmet Cevdet Paşa, İslami geleneklerin korunması gerektiğini söylemiş ve bir kısım devlet ileri gelenlerinin Fransız kanunlarının alınması yönündeki görüşlerine karşı çıkarak Mecelle'nin hazırlanmasında en önemli rolü oynamıştır. Fransız medeni kanununun alınmasını isteyenlere ve bu arada en başta Sadrazam Ali Paşa ile Fransız büyükelçisi De Bourée'ye karşı vermiş olduğu mücadele sonunda milli bir kanunun hazırlanması düşüncesini kabul ettirmiş ve bu düşünceye sonuna kadar sahip çıkarak Mecelle'nin tamamlanmasını sağlamıştır. O'na göre, medeniyet dine bağlı olduğu gibi İslam toplumunun anayasası da fıkihtır ve İslam dini ve hukuku, İslam tarihi ve toplumlarını kendi şartlarına göre biçimlendirmiştir.

TANZİMAT DÖNEMİ DİN SOSYOLOJİSİ- AHMET CEVDET PAŞA

Din deyince, ilahi menşeli, vahye dayanan bütüncü bir sistemi anlayan Ahmet Cevdet Paşa, İslam'ı sadece bir iman ve ibadetler bütünü olarak görmemekte, aynı zamanda bir dünya görüşü, bir hayat tarzı olarak anlamaktadır. Paşa, hayata, tabiata, aileye, kanuna, devlete, ahlaka, topyekûn her alana dinin ve imanın bakış açısıyla bakmaktadır. Ahmet. Cevdet Paşa, tarihte Allah'ın koyduğu kanunların geçerli olduğunu söylerken, toplumlarda da yine yaratıcının koyduğu kanunların geçerli olduğuna inanmakta ve devamlı değişmekte olan beşeri kanunlar yerine bu sabit kanunları tercih etmektedir.

TANZİMAT DÖNEMİ DİN SOSYOLOJİSİ- AHMET CEVDET PAŞA

Batı ülkelerindeki toplumsal, hukuki, siyasi kurumların ve bunların dayandığı kuralların, onların kendi inançlarının, kendi maddi ve manevi şartlarının ürünü olduğunu kabul ettiğinden bunların aktarılmasına karşı çıkan Ahmet Cevdet Paşa, Osmanlı kurumlarının da İslami kurallara dayanması gerektiğini savunmaktadır. Osmanlı Devleti ile Batı devletlerinin farklı inanç, din ve medeniyetlerin ürünü olduğuna inanan Paşa, bu nedenle, Osmanlı toplumunda siyasi, idari, hukuki ve diğer alanlarda İslami etkilerin egemen olduğunu belirterek bu alanlarda İslami hükümlerin dikkate alınmasının daha isabetli olacağını savunmaktadır.

TANZİMAT DÖNEMİ DİN SOSYOLOJİSİ- AHMET CEVDET PAŞA

Öte yandan, İslamiyet'in getirdiği adalet ve eşitlik anlayışının toplumsal hayatta önemli yansımaları olduğunu söyleyen Ahmet Cevdet Paşa'ya göre, İslam dini herkese hak ettiği hürriyeti verdiği için İslam dünyasında Batı'daki gibi bir hürriyet mücadelesi meydana gelmemiş; buna karşılık adalet düşüncesi ön plana geçmiştir. İslam'daki bu eşitlik-adalet uyumundan dolayı Avrupa'daki sınıf çatışmaları, feodalite, sömürü ve zulüm Osmanlı toplumunda görülmemiştir.

MEŞRUTİYET DÖNEMİ DİN SOSYOLOJİSİ

II. Meşrutiyet döneminde Batı'daki sosyoloji ekollerinin hemen hemen hepsinin Türkiye'ye aktarılması ve siyasi akımlarla bütünleşmesi, toplumsal sorunları çözmede, Osmanlı özelinde "devleti nasıl kurtarırız?" sorusunun ancak siyaset aracılığı ile çözümleneceğine inanılmasından kaynaklanmaktadır. *Bu dönemde Osmanlı'ya aktarılan sosyoloji ekolleri ve siyaset anlayışları sadece Durkheim-Gökalp, Le Play-Prens Sabahattin akımları ile sınırlı değildir. Bunların yanı sıra, Mustafa Suphi Marksist sosyolojiyi, Ahmet Şuayp organist sosyolojiyi, Ahmet Rıza pozitivist sosyolojiyi ve bu sosyolojilerin bağlı oldukları siyasi anlayışları temsil etmektedirler. Ancak, bunlardan Durkheim ve Le Play'in sosyolojik görüşlerine dayalı olarak kurulan iki ekol dışındakiler bir iz bırakmadan kaybolmuşlardır.*

MEŞRUTİYET DÖNEMİ DİN SOSYOLOJİSİ

Diğer yandan, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu açmazdan kurtarabilmek için (Osmanlıcılık, İslâmcılık, Türkçülük ve Batıcılık gibi) bir takım ideolojik düşünce akımlarının oluşmaya başladığı görülmektedir. Yirminci yüzyılın başlarında, II. Meşrutiyet'te daha belirgin olarak ortaya çıkan bu akımlar Osmanlı Devleti'ni düştüğü bu zor durumdan kurtarmayı, eski gücüne kavuşturmayı amaçlamaktaydılar. Balkan savaşlarında (1912-1913) Hıristiyan unsurların devlete karşı tutumlarıyla Osmanlıcılık son bulmuş, Birinci Dünya Savaşı'yla da (1914-1918) Müslüman unsurların tutumları İslâmcılık politikalarına büyük darbe vurmuştur.

MEŞRUTİYET DÖNEMİ DİN SOSYOLOJİSİ

Türkiye'nin ilk sosyologları olarak bilinen Ahmet Rıza, Ahmet Şuayip, Bedii Nuri, M. Satı Bey, Prens Sabahaddin, Celal Nuri, Ziya Gökalp, Mehmet İzzet'in çalışmaları içerisinde, çeşitli sosyal konular arasında dini olaylar üzerinde önemle durulduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan örneğin Bedii Nuri, özel sosyolojinin bir bölümü halinde dini-sosyal olayları inceleyen bir din sosyolojisi üzerinde durmaktadır. Ayrıca, Selahattin Asım'ın 'İctimaiyyat ve Şariat-ı İslamiyye' (1908) ile 'İlm-i İctimaa Nazaran İslamiyet' (1909) isimli makaleleri de özel din (İslam) sosyolojisi açısından dönemin en önemli makaleleri arasındadır.

MEŞRUTİYET DÖNEMİ DİN SOSYOLOJİSİ-Ziya Gökalp (1876–1924)

- Asıl din sosyolojisini, E. Durkheim sosyolojisinin Türkiye'deki temsilcisi olup, din anlayışında da Durkheim'in etkisinden kendini kurtaramamış bulunan Ziya Gökalp'ta bulmaktayız. Ziya Gökalp'ın üzerinde önemle durduğu konulardan birisi de dindir. Ona göre din toplum tarafından oluşturulan ve toplumlar için zorunlu, vazgeçilmez bir kurumdur. Bu nedenle Gökalp hayatının her döneminde dine önem vermiştir. Durkheim etkisi vebakış açısıyla, teorik din sosyolojisi alanına yönelerek, dinin toplumsal özellikleri ve işlevleri üzerinde durmuştur. Ona göre din, önyargılarla değil, diğer toplumsal kurumlar gibi sosyolojik özellikleri ile bilimsel olarak incelenmelidir.

MEŞRUTİYET DÖNEMİ DİN SOSYOLOJİSİ-Ziya Gökalp (1876–1924)

Nitekim İstanbul Darülfünun Edebiyat Fakültesi'nde 1913'te kurduğu "İlm-i İctima" kürsüsünde, genel sosyoloji yanında özel sosyoloji alanında dini sosyoloji (İlm-i İctimai Dini), hukuk sosyolojisi gibi dersler de verdiği bilinmektedir. Bu derslerin notları taş basması olarak çıkmıştır. Böylece "İlm-i İctimai Dini" adıyla basılan bu eser, Türkiye'de ilk din sosyolojisi ders kitabı ve telif eser niteliğini de taşımaktadır. Ayrıca, din sosyolojisi ile doğrudan ilgili birçok makalesi dönemin dergilerinde yayınlanmıştır. Bu makaleler Ziya Gökalp'ın din konusundaki yaklaşımını açık bir şekilde göstermektedir.

MEŞRUTİYET DÖNEMİ DİN SOSYOLOJİSİ-Ziya Gökalp (1876–1924)

Şimdi, Ziya Gökalp'ın din anlayışına ve bu çerçevede dinin toplumsal konumuna ilişkin getirdiği yaklaşımlara kısaca bakmakta yarar vardır. Çünkü bu anlayış 20. yüzyılın neredeyse yarısına kadar doğrudan, günümüze kadar da dolaylı olarak etkisini bilim çevrelerinde ve politik düşüncede sürdürmüştür. Ziya Gökalp, Durkheim'in anlayışına paralel olarak dini, toplumun kolektif (ortaklaşa) vicdanından kaynağını alan sosyal bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Yani din, toplumun değer duyguları ile karışık ekonomik, siyasi, hukuki, ahlaki vb. hayat şekillerinden birisidir. Başka bir ifadeyle Gökalp dini , “kökü ma'sheri vicdanda olan ve en güzel çiçeklerini insanın gönlünde açan bir ağaca” benzetmektedir.

MEŞRUTİYET DÖNEMİ DİN SOSYOLOJİSİ-Ziya Gökalp (1876–1924)

Ona göre “din, ibadetlerle itikatlardan mürekkep”dir. Dinin alanı vicdan alanıdır. Din, kendi öz alanına çekilmeli ve orada derinleşmelidir. Öteki toplumsal kurumların alanı ise sosyal ilişkiler alanıdır ve dinden farklıdır. Gökalp, başlangıçta İslam'da bu ayrımın öz olarak bulunduğunu yani dini hükümlerle hukuki hükümlerin İslamiyet'te de birbirinden ayrı alanlar oluşturduklarını, ancak sonradan bunların fakihlerce birleştirilmiş olduğunu söyler. Bu nedenle, dinin modern milli bünyeye adaptasyonu işinde, öncelikle din ile devletin ayrılması, aynı zamanda hukuk, siyaset, ahlak ve öteki toplumsal faaliyetlerin dinin tekelinden ayrılarak, toplumsal iş bölümünün gerçekleşmesi ve toplumun laik bir temel üzerine oturtulması gereklidir. O, dinin kendi öz alanı olan vicdan alanına çekilmesinin, onun toplumdaki öneminin de ortadan kalkması anlamına gelmediğini söyler. Tersine, din toplum bütünleşmesinde en temel faktörlerden biri olarak işlevini ve önemini koruyacaktır.

MEŞRUTİYET DÖNEMİ DİN SOSYOLOJİSİ-Ziya Gökalp (1876–1924)

Gökalp'ın düşüncelerinin zamanla laikliğe doğru geliştiği, dini bir ahlak ve vicdan meselesi olarak algılamaya eğilim gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu bakımdan o cumhuriyet dönemi laik uygulamaların düşünsel dayanaklarını hazırlamaktadır.

MEŞRUTİYET DÖNEMİ DİN SOSYOLOJİSİ-*Prens Sabahattin (1879–1948)*

Türk sosyoloji tarihinin ikinci önemli ismi, Prens Sabahattin'dir. Fransa'da deneysel sosyoloji anlayışına sahip sosyal bilim (science sociale) ekolünün görüşlerini benimsemiş olan Prens, Le Play, Henri de Tourville ve Edmund Demolis başta olmak üzere bu akımın geliştirdiği görüşler doğrultusunda Türkiye'nin sosyal yapı değişikliğiyle yeniden eski günlerine dönebileceğini savunur. Bunun için "Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?" adını taşıyan küçük bir eser yazmıştır.

MEŞRUTİYET DÖNEMİ DİN SOSYOLOJİSİ-*Prens Sabahattin (1879–1948)*

Prens Sabahattin'in dinle fazla ilgilenmediği görülmektedir, Türkiye'nin bir 'yönetim' sorunuyla değil, bir 'yapı' sorunuyla karşı karşıya olduğunu belirten Prens Sabahattin, dinin ilerlemeye engel zannedilmesinin de aynı temel yanılgıdan kaynaklandığını belirtmektedir: "İslam dinini ilerlemeye engel sananlar bu kanılarında bütünüyle aldanmış oluyorlar. İlerlemeye engel olan dinimiz değil, sosyal yapımızdır".

CUMHURİYET DÖNEMİ

Türkiye’de din sosyolojisinin kısa tarihi içerisinde Ziya Gökalp, II. Meşrutiyet Döneminin olduğu kadar, Cumhuriyet döneminin de en önemli din sosyologu ve ideologudur. Bu nedenle onu izlemeye devam ediyoruz. 1919’da İstanbul’un İngilizler tarafından işgaliyle İttihat ve Terakki fırkasının ileri gelenleri Malta’ya sürülür. İttihat ve Terakki’nin merkez komitesi üyesi ve ideologu olarak Ziya Gökalp de sürülenler arasındadır. 1921’de sürgünden dönen Gökalp Diyarbakır’da yayın hayatına iki yıl devam edecek olan “Küçük Mecmua”yı çıkarır ve yeni hükümeti destekleyici yazılar kaleme alır. Bu dönemde özlemini duyduğu ulusal devletin ideolojisinin temel düşüncelerini hazırlama çabasına girer. 1923’de “Türkçülüğün Esasları” nı yazar. Bu eserinde ileri sürdüğü düşünceler Cumhuriyet Türkiye’sini şekillendirecektir. Aynı yıl ikinci dönem Diyarbakır milletvekili seçilen Ziya Gökalp, Cumhuriyetin birinci yılında, 1924’de ölür.

CUMHURİYET DÖNEMİ

Gökalp, hayatının bu döneminde sosyolog ve siyasetçi kimliğiyle bir ıslahatçı (reformist) olarak görülmektedir. Din-siyaset ilişkileri bağlamındaki görüşleriyle Cumhuriyet dönemi devrimlerinin bir kısmının gerçekleşmesine öncülük etmiş, katkı sağlamıştır. Kısaca bakılacak olursa, ona göre; geleceğin laik devletinde, dini konularda en yüksek yetkisinin yanı sıra, devlet yasalarının da dine uygunluğunu denetleme görevini de yürüten Şeyhülislamlık kurumuna yer verilmemelidir. Şeyhülislamlığın yetkisinin sadece dini inanç ve törenlerle ilgili konularda sınırlandırılmasını önermektedir. Daha sonra Şeyhülislamlık kaldırılarak, onun yerine Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur.

CUMHURİYET DÖNEMİ

Gökalp, eğitim alanında da dini ve laik iki çeşit eğitim sistemine son verilerek medreselerin İstanbul Darülfünun'u ile birleştirilmesini önermiş, bu önerisi de kabul edilerek medreseler kaldırılmıştır. Hilafet konusunda farklı düşüncelere sahip olan Gökalp, uluslar arası siyasal öneminden dolayı hilafetin kaldırılmasını doğru bulmamaktadır. Ancak o da, 1924'te çıkarılan bir kanunla kaldırılmıştır.

CUMHURİYET DÖNEMİ

Gökalp, dinin de milli bir şekilde yaşanmasını ister. Bu da dinin milli dile aktarılması ile mümkün olacaktır. Türkçülüğün Esasları adlı eserinde “Dinde Türkçülük” başlıklı bölümüne bir buçuk sayfalık yer ayırmış, burada da yalnız Türkçe ezan ve hutbe konusunu ele almıştır. Bu kısa açıklamalardan Ziya Gökalp’in genel ve özel din sosyolojisini gerek II. Meşrutiyet döneminde ve gerekse Cumhuriyet’in ilk yıllarında nedenli dinamik ve işlevsel bir yapıya sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle onun modern Türk din sosyolojisi biliminin öncüsü ve hatta kurucusu olduğu söylenebilir.

CUMHURİYET DÖNEMİ

- Bu dönemde, Hüseyin Cahit'in 1924'te E. Durkheim'in “Dini Hayatın İbtidai Şekilleri” (2 cilt) adlı çevirisiyle, 1927'den itibaren Hilmi Ziya'nın “Dini İctimaiyat”la ilgili bir seri makalesi kayda değer çalışmalardır. Ancak bunlar (Animizm, Naturizm, Totemizm gibi) insanlığın ilk dini ve dinlerin evrimi etrafında yapılan çalışmalardan öteye yeni bir şey getirmemektedir.

CUMHURİYET DÖNEMİ

Ziya Gökalp'den sonra, uzun yıllar din sosyolojisi çalışmaları yapılamamıştır. Pozitivizm etkisiyle siyasi yapılanmanın bu anlayışa göre şekillenme çabaları, din (İslam) üzerine çalışmalarda bir kırılmanın yaşanmasına neden olmuştur. İslam özelinde din görmezden gelinmiş, pozitivist-evrimci anlayış politik kaygılarla birleşince dinden uzak durulmaya çalışılmıştır. Bu dönemde Türkiye'de din sosyolojisinin Comte-Durkheim sosyoloji çizgisini sürdürmesi onu bu dar alana sıkıştırmış, ayrıca dinlerin artık dönemlerini kapadığı varsayımı da din araştırmalarını durma noktasına getirmiştir. Halbuki aynı dönemlerde Weber'in din sosyolojisi anlayışını sürdüren Batılı din sosyologlarının “anlayıcı sosyoloji” çerçevesinde önemli ve gittikçe artan çalışmalarla yeni açılımlar/kuramlar geliştirdikleri bilinmektedir.

CUMHURİYET DÖNEMİ

Ülkemizde bu uzun kesintiden sonra nihayet 1943'de Hilmi Ziya Ülken'in (1901-1974), Din sosyolojisi biliminin Cumhuriyet dönemindeki ilk müstakil eseri olan "Dini Sosyoloji"si yayınlanır. Yönteminin Durkheimci bir çizgi izlediğini belirten Ülken, eserinde pozitivist-evrimci geleneği sürdürür.

CUMHURİYET DÖNEMİ

Cumhuriyet döneminde din sosyolojisi öğretimi, kurumsal olarak ancak 1949'da Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin açılmasıyla yeniden programa alınır. Böylece Cumhuriyet döneminde ilk din sosyolojisi öğretimi Mehmet Karasan (1907-1974) tarafından başlatılır. "Din Sosyolojisine Giriş" adıyla hazırladığı ders notlarından başka Mehmet Karasan'ın din sosyolojisinin doğuşu ve gelişimi bakımından en önemli çalışması 1953'de A.Ü. İlahiyat Fakültesi dergisinde yayınlanan "Din Sosyolojisinin Öncüleri ve Kurucuları" adlı makalesidir.

CUMHURİYET DÖNEMİ

- Türkiye’de din sosyolojisinin gelişiminin önemli bir aşaması da, Ankara Üniversitesinde misafir öğretim üyesi olarak bulunan Hans Freyer’in (1887-1969), 1959-1960 öğretim yılında İlahiyat Fakültesinde verdiği din sosyolojisi dersleridir. Bu dersler bir araya getirilerek 1964 yılında “Din Sosyolojisi” adıyla yayınlamıştır.

CUMHURİYET DÖNEMİ

Bu dönemin diğer önemli bir ismi de Mehmet Taplamacıoğlu'dur (1910-1995). Mehmet Karasa'nın İlahiyat Fakóltesi'nden ayrılmasıyla, din sosyolojisi derslerine girmeye başlayan Taplamacıoğlu, 1961'de "Din Sosyolojisi-Giriş" adlı çalışmasını yayınlar. Daha sonraki yıllarda yeni konular ekleyerek eserini genişletir. "Din Sosyolojisi" (1963-1974) adıyla yeniden fakólte yayınları arasında basılır. Taplamacıoğlu'nun gerek bu eseri ve gerekse ("Din ve Toplum İlişkileri ve Dini Gruplar", "Yaşlara Göre Dini Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket Denemesi", "Laiklik İlkesi ve Türkiye'deki Durum" gibi) teorik ve uygulamalı diğer çalışmaları bu bilim dalının ülkemizde yeniden tanınmasına ve canlanmasına katkı sağlamıştır.

CUMHURİYET DÖNEMİ

Ülkemizde din sosyolojisinin kurumsallaşma sürecinde Rami Ayas'ın "Türkiye'de İlk Tarikat Zümreleşmeleri Üzerine Din Sosyolojisi Açısından Bir Araştırma"sı ile "Kur'an-ı Kerim'de Çalışma Kavramı-Sosyolojik Bir Yaklaşım" adlı eserleri önemli açılım sağlamış, kayda değer çalışmalardır. Bu arada, Münir Koştaş'ın "Üniversite Öğrencilerinde Dine Bakış" isimli eseri ile Yümni Sezen'in genel sosyoloji konularının yanı sıra İslam sosyolojisini de başlı başına konu edinip incelediği 'Sosyoloji Açısından Din' ve "İslam'ın Sosyolojik Yorumu" adlı çalışmaları alana yapılan önemli katkılar olarak hatırlanmaya değer eserlerdir.

CUMHURİYET DÖNEMİ

Weber'in ülkemizdeki temsilcisi sayılan ve asıl ilgi alanı ekonomi olan Sabri F. Ülgener, 'iktisat zihniyeti' adını verdiği bir tutum ahlakından söz etmektedir. Bu ahlakın oluşmasında dinin işlevini açıklıyor olması, onu din sosyolojisi yapmaya yöneltmiştir. Ülgener'in konumuzla ilgili eserleri arasında, Darlık Buhranları, İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, Zihniyet ve Din: İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı gibi çalışmaları sayılabilir.

CUMHURİYET DÖNEMİ

Erol Güngör ise, ağırlıklı olarak kültür ve sosyal değişme konularını işlediği diğer eserleri yanında özellikle ‘İslam’ın Bugünkü Meseleleri’ ve ‘İslam Tasavvufunun Meseleleri’ adlı çalışmalarında din sosyolojisi ile ilgili konulara geniş yer vermektedir. Avrupa ve Amerika için Sovyet tehdidinin ortadan kalkması durumunda, İslam dünyasındaki gelişmelere karşı Batı’nın tavrının daha olumsuz olacağını belirten Güngör, böylece, bugün Batı’nın İslam’ı terörle özdeşleştiren düşmanca tutumunu ve bunun nedenlerini 1980’lerin başında büyük bir öngörüyle tahmin etmektedir. Dinde reform konusunda ise, düzeltilmesi gerekenin dinin kendisi değil, Müslümanlar ve onların İslam anlayışı olduğunu ve bu konudaki modelin ise Hz. Peygamber ve sahabe olması gerektiğini belirtmektedir.